

KONGRE BİLDİRİ KİTABI

100. Yılında

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ULUSLARARASI KONGRESİ

The 100th Anniversary Of

AZERBAIJAN REPUBLIC INTERNATIONAL CONGRESS

26-27 Mayıs / May 2018 Eskişehir, TÜRKİYE / TURKEY

**1918'DEN GÜNÜMÜZE AZERBAIJAN
AZERBAIJAN FROM 1918 TO 2018**

Editörler:
Doç. Dr. Mehmet TOPAL
Dr. Rza MAMMADOV



Eskişehir
Azerbaycanlılar
Derneği



ANADOLU
ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI
UYGULAMA ve ARAŞTIRMA
MERKEZİ



TİKA



index
Center for Human Capital
Development of Azerbaijan

1918'DEN GÜNÜMÜZE AZERBAYCAN

“100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti” Uluslararası
Kongresi
26-27 Mayıs 2018
Eskişehir

Düzenleyen Kuruluşlar

Eskişehir Azerbaycanlılar Derneği
Anadolu Üniversitesi

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÜDAM)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Merkezi (TİKA)

Azerbaycan İnsan Sermayesi Geliştirme Merkezi (INDEX)

2019

BEHBUD HAN CEVAŒIR SUİKASTININ OSMANLI BELGELERİNE VE BASININA YANSIMALARI

Volkan MARTTİN¹

ÖZET

Arşiv belgeleri ve gazete haberlerinden yararlanarak inşa edilen bu metin, Behbud Han Cevanşir suikastına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bugün İstanbul-Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Mezarlığında medfun bulunan Behbud Han Cevanşir, 18 Temmuz 1921 günü akşamı ikamet ettiği otele muvasalatı esnasında bir Ermeni tarafından ateşlenen tabancayla ölümcül şekilde yaralanmış; götürüldüğü hastanede şehit olmuştur. Suikastın mürettibi ve faili Agop oğlu Misak Torlakyan olduğu emniyet güçlerince tespit edilmiş; 1921 yılının İstanbul'undaki şartlar gereği işgalci kuvvetlere teslimi sağlanmıştır. Yapılan duruşmalarda suikastın nedeni araştırılırken 1915 Ermeni tehciri ve özellikle 1918 yılında Azerbaycan'da yaşananlar konuşulmuştur. Mahkemeyi takip eden Ahmed Cemaleddin (Saraçoğlu)'nun kayıtları zikredilemeye değerdir.

Çalışmanın temel eksenini bu suikastın, dönemin Türkçe gazetelerinden başta *Akşam* gazetesi olmak üzere *İkdâm*, *Tercüman-ı Hakikât* ve *Vakî'*teki yansımalarıdır. Bu sayede suikast gerçekleştiği günlerdeki genel durum ve suikastın ilk yankıları ortaya konulmuştur. Bunlara ilave olarak, Osmanlı arşiv belgelerine kaydı düşen hususlar, bu minval üzere çalışma içinde değerlendirilmiştir. Böylece önemli bir suikast vakası dönemin koşullarıyla birlikte ele alınmıştır. Cevanşir suikastına dair duruşmaların – faali-maktulü bu denli belli böyle bir davanın– Dünya kamuoyu nezdinde yeterli ilgili görememesinin nedenleri arasında, “*Müslümanların Hıristiyanları kestiğine/öldürdüğüne; kadınlarına tecavüz ettiğine*” dair olan inancın etkisi sayılabilir. Bununla ilgili olarak Türklere/Müslümanlara dair olumsuz inancın işaretlerini dönemin yabancı basınında kullanılan ifadelerde görmek mümkündür. Çalışmanın sonunda, Ermenilerce katledilen Talat Paşa, Fethali Han Hoyski, Hasan Bey Ağayev gibi suikastları göz önünde tutularak değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Behbud Han Cevanşir, Misak Torlakyan, Gazeteler*

REPERCUSSIONS OF BEHBUD HAN CEVAŒIR ASSASSINATION ON OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS AND PRESS RECORDS

ABSTRACT

This study, which was constructed using archival documents and newspaper reports, aims to draw attention to Behbud Han Cevanşir's assassination. Behbud Han Cevanşir, who is buried in Yahya Efendi Cemetery in Istanbul-Beshiktash today, was wounded dead by a gun fired by an Armenian while arriving to the hotel residence on the evening of 18 July 1921 and he was martyred at the hospital where he was taken. Misak Torlakian, son of Agop, was found to be organizer and perpetrator of the assassination by the police forces and delivered to the invading forces according to the conditions in Istanbul in 1921. While investigating the reason for the assassination during the court hearings, the Armenian displacements of 1915 and especially what happened in Azerbaijan in 1918 were discussed. The records of Ahmed Cemaleddin (Saracoglu), who attended the court hearings, seem to have particular significance in this regard.

The main axis of this work is the reflection of the assassination in Turkish newspapers, especially in *Aksham*, *Ikdam*, *Tercuman-ı Hakikât* and *Vakit* newspapers. On this occasion, the general situation in the days of the assassination and the first repercussions of the assassination were revealed. In addition to these, the records of the Ottoman archive documents were evaluated in this study. Thus, an important assassination case was explored along with the circumstances of the period. Among the reasons why the court trials for Cevanşir assassination, a case with a certain perpetrator and a victim, did not draw wide attention in the international community could be the effect of the misbelief that “*Muslims slaughter/kill*

¹ Dr. Öğ. Üy., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, vmarttin@ogu.edu.tr

Christians and rape their women”. Regarding this, it is possible to see the signs of negative beliefs about Turks/Muslims in the expressions used in the foreign press of the period. The study carries out an evaluation by taking into consideration the assassinations of Talat Pasha, Fethali Han Hoyski and Hasan Bey Agayev, who were murdered by Armenians.

Key Words: *Behbud Han Cevanşir, Misak Torlakian, Newspaper Reports*

GİRİŞ

Çalışmanın amacı, 1921 yılı olaylarından biri olan Behbud Han Cevanşir’in siyasî bir cinayet sonucu öldürülmesinin Osmanlı arşiv kayıtlarına ve dönemin Osmanlı gazetelerine yansımalarını hâlihazırdaki kaynaklarla karşılaştırmalı olarak ortaya koymak ve değerlendirmesini yapmaktır.

Bu bildirinin kapsamını, Behbud Han Cevanşir suikastıyla ilgili günlük gazetelerdeki yazılar ve Osmanlı Devleti’nin arşiv kayıtları oluşturmaktadır. Günlük gazeteler ifadesinin karşılığı, 1921 yılında yayınlanan *Akşam, İkdâm, Vakit, Tercüman-ı Hakikât* adlı süreli yayınlar olup arşiv kaydı ifadesinin karşılığı ise Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nda (BOA) mahfuz arşiv belgelerinden özellikle Dahiliye Nezareti ile Hariciye Nezareti’ne ait evraktır. Çalışmanın kapsamı dâhilinde yapılan araştırmalardan elde edilen bilgilerle suikasta dair yeni ayrıntılar paylaşılmıştır.

Bildiride, Behbud Han Cevanşir’in hayatı ve tahsilini ele alındıktan sonra Azerbaycan’ın bağımsızlığında Dâhiliye Nazırı seçilmesi gibi faaliyetlerine değinilmesinin ardından suikastın basına yansıyan haberleri ve mahkeme süreci işlenmiştir.

Behbud Han Cevanşir’in Hayatı ve Tahsili

Ağaoğlu Ahmed Bey’in Trabzon’da *İstikbâl* gazetesinde neşredilen bir makale dizisinde, Behbud Han’ın hayatı ve tahsili hakkında bilgiler vermektedir. Makale dizisinde Behbud Han’ın Karabağ’ın son bağımsız hanı olan İbrahim Han’a dayanan soyu vurgulandıktan sonra Behbud Han’ın tahsile değinilmiştir. Rus okullarından mezun olduktan sonra Almanya’ya yüksek tahsil için gittiği ve yurtdışından dönüşünün ardından İngiliz petrol şirketlerinde ve özellikle Nobel şirketinde yöneticilik yaptığı anlatılmaktadır. Bu çalışmalarını sırasında bilimsel yetkinliğinin yanı sıra Avrupalı ve Rus mühendislerinin saygısını kazandığı da dile getirilmektedir. Bağımsız Azerbaycan Devleti’nin ilk Dâhiliye Nazırı olan Cevanşir’in Bolşevik istilası esnasında Bolşevikler tarafından yakalanarak 12 arkadaşı ile birlikte idama mahkûm edilmesi ifade edilmektedir. Ancak, Bolşeviklerin Bakü petrol sahasını idare edememeleri üzerine Behbud Han’ın idamından vazgeçerek bu sahanın tanzimi ve idaresini Behbud Han’a verdikleri aktarılmaktadır.²

“*Tercüman-ı Hakikat*”ın 21 Temmuz 1921 tarihli sayısında Behbud Han Cevanşir şu şekilde anlatılmaktadır: “*Merhum Rusya ve Almanya darülfünunlarından mezun oldu. Sanayi-i inşâiyye ve elektrik mesâilinde ve umûr-ı ticâriyede mâ‘rûf bir mütehassısdı. Pek kısa olan hayat-ı siyâsiyesinde Azerbaycan’a hayırlı hizmetler ifâ ettiği gibi şimdi de memleketini ihtisasından istifâde ettirmek maksadıyla kabul ettiği vazifeyi ikdâm [gayretle ve sebatla çalışma] ve ehliyetle başa çıkarmakta idi.*”³

Bu anlatımlardan Cevanşir’in bilimsel yetkinliği ve idari mahareti ile birlikte vazife bilinci açıkça ortaya çıkmaktadır.

² Ağaoğlu Ahmed, “Behbud Han’ın Katli Münasebetiyle”, *Vakit*, No: 1365, 28 Eylül 1921, s. 2.

³ “Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1337-1921, s. 4.

Behbud Han Cevanşir'in Öldürülmesi

Ağaoğlu Ahmet, bu suikastın yapılacağına dair çok önceden uyarılarda bulunduğunu kaleme aldığı makalesinde şu sözlerle anlatmaktadır:

“(...) Ah! Ben Azerbaycan'ın katledileceği biliyordum! İstanbul'a yukarıda zikrettiğim vazife ile [Bolşeviklerin görevlendirmesiyle Azerbaycan'ın Ticari Mümessili olarak]⁴ geleceğini bildiğim için Batum'a bir mektup yazdım ve İstanbul'a gelmemesini tavsiye ettim. Ankara'ya azimet ederken de refikama şayet Behbud gelirse mutlak kendisini eve al sokağa bırakma dedim: Lakin zavallı ne beni ne refikayı dinlememiş ve o feci illete maruz kalmıştır.”⁵

Ağaoğlu Ahmet'in ifadesine göre Behbud Han Cevanşir'in Türkiye'ye gelişi suikast olayından hayli zaman öncedir. Suikastın ertesi günü neşredilen “Akşam” gazetesinin ikinci sayfasındaki haber yazısında şu ifadeler yer almıştır:

“Bir Ermeni dün gece Beyoğlu'nda sabık Azerbaycan Dahiliye nazırını katletti, Esbab-ı katl henüz meçhuldür, katil derdest edildi. Üç sene evvel Azerbaycan Dahiliye Nazırı olup on sekiz ay mukaddem şehrimize gelmiş olan Behbud Han, biraderleri ve ailesiyle birlikte Pera Palas otelinde ikamet etmekte idi”⁶

Buna göre Cevanşir'in gelişi 1920 yılının başına tekabül etmektedir. Ancak Pera Palas'ta ikameti suikasttan bir ay öncesine takaddüm etmektedir. Bunu arşiv kaydında “Bir mâhdan beri Beyoğlunda Pera Palas Otelinde 134/171 numrolu dairede ikamet eden Azerbaycan Mümessil-i Ticarisi Behbud Han (...)”⁷ ifadesiyle açıkça görmek mümkündür.

Suikasttan bir ay önce İstanbul'da Pera Palas'ta kalmaya başlayan Cevanşir'in öldürülmesinin tasarlandığına dair bilgileri Ağaoğlu Ahmet'in yazısında şu sözlerle zikredilmektedir:

“Bu münasebetle ve asıl mevzuya gitmeden evvel gayet manidar ve iki seneden beri devam eden ve daha uzun müddet devam edecek olan bir silsile-i fecayii tasvir edecek mahiyeti haiz bir vakayı burada zikretmek isterim.

Maltadan avdetimden sonra bir gün dostum bir şair beni ziyaret etti ve mütarekeden sonra dahiliye nezareti makamını ihraz etmiş bulunan bir zat tarafından Ermeni katl ve terhib [Çok korkma, korkutulma] heyetince katllerine karar verilmiş olan Türklerin esamisini havi bir listede benim de ismimin bulunduğunu görmüş olduğunu ve binaenaleyh müteyakkız bulunmam icab ettiğini bendenize haber verdi: Ben bu meseleyi tedkik ve tahkik ettim, mezkur listeye dest-res oldum [ele geçirdim].

Bir çok Osmanlı ve Azerbaycanlı Türk ricalinin, mütefekkir, memur, muharrirlerinin esamisini ve ezcümle benim ve Behbud Han'ın ismimizi gördüm: Listede merhum Talat Paşa, sabık Azerbaycan Baş Vekili Han Hoyski, sabık Azerbaycan meclis-i millisi reisi Hasan Bey Ağayev isimleri olduğundan listenin hakiki olduğuna şüphe ettim.

(...) İşte böylece merkez bürosu İsviçre'de kain 'Ermeni Katl ve Terhib' heyetinin Türk rical ve mütefekkirini hakkında vermiş olduğu kararı bildiğimden ve Berlin'de alemülesas Talat Paşa'yı öldüren bir katilin Almanlar tarafından sırf bazı mehafîle tabasbus [yaltaklanma] ve dalkavukluk niyeti ile teberru olunduktan

⁴ Doğrudan alıntı yapılan metinlerde “Köşeli parantez []” içindeki açıklamalar ve ilaveler bildiri sahibine aittir.

⁵ Ağaoğlu Ahmed, “Behbud Han'ın Katli Münasebetiyle”, *Vakit*, No: 1365, 28 Eylül 1921, s. 2.

⁶ “Beyoğlu'nda Bir Cinayet”, *Akşam*, No: 1014, 19 Temmuz 1921, s. 2.

⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-28/14-53, Lef: 2-1, Tarih: 13 Zilkade 1339 / 19 Temmuz 1337 (1921).

*sonra (Sansür) Behbud gibi garip birisinin ne kadar kolaylıkla, (Sansür) pek ala bildiğim için vaktinde kendisine ihtar ettiğim ve lakin maatteessüf müesser olmadı (...)*⁸

Ağaoğlu Ahmed'in belirttiği üzere, yapılan uyarılar karşılık bulmamış; Behbud Han Cevanşir, 18 Temmuz 1921 günü bir suikastle şehit edilmiştir. “Mahrem” notunu taşıyan ve “Polis Müdiriyet-i Umumiyesi” antetli bir Osmanlı belgesinde bu durum şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bir mâhdan beri Beyoğlunda Pera Palas Otelinde 134/171 numrolu dairede ikamet eden Azerbaycan Mümessil-i Ticarisi Behbud Han 18/19 Temmuz sene [13]37 gecesi iki biraderi ve ailesiyle birlikte otele avdeti esnasında bir şahs-ı meçhul tarafından üzerine beş el silah endahat edilerek mermilerin isabetiyle mümessil-i müşarünileyhin mecruh olduğu ve nakledildiği İngiliz Hastahanesinde ahiren vefat ettiği ve failin Fransız polisleri tarafından derdest olunarak tabancasıyla beraber Fransız karakoluna teslim olunduğu ve tahkikata devam edilmekte bulunduğu Beyoğlu Merkezi Memurluğundan bâ-rapor bildirilmiş olmağla arz-ı malumat olunur. Olbabda emrûferman menlehülemrindir. 19 Temmuz sene [1]337, Fahri Yaveran Hazret-i Şehriyarinden Polis Müdür-i Umumisi Miralay (İmza)”⁹

Arşiv belgesiyle aynı tarihte neşredilen “Akşam” gazetesinin ikinci sayfasında “Beyoğlu’nda Bir Cinayet” başlığıyla bir haber yazısı yer almıştır:

“(...) Behbud Han dün gece yanında familyası ve biraderleri olduğu halde alafranga on ikide Tepebaşı’ndan çıkıp ikametgahına avdet etmekte iken Pera Palas otelinin kapısının birkaç metro mesafesindeki bir mahalde bir şahıs tarafından üzerine tabanca ile ateş edilmeye başlanmıştır.

Çıkan mermilerden iki danesi Behbud Han’ın göğsünde kalmış ve diğerleri de muhtelif mahallerine isabet etmiştir. O sırada mezkur civarda bulunmakta olan zabita memurları yetişip katili revolver elinde olduğu halde derdest etmiştir.

Behbud Han derhal otomobile irkâb ile İngiliz hastahanesine nakl edilmiş ve birkaç saat sonra vefat etmiştir. Katil Misak veled Agob namında yirmi beş yaşlarında uzun boylu siyah saçlı bıyıklı bir Ermenidir.

Esbab-ı cinayet henüz meçhul ise de müşarünileyhin zaman-ı nezaretinde Azerbaycan’ın bazı kısımlarında Ermeniler tarafından vukua getirilen iğtişâşların teskini meselesiyle alakadar olduğu ve cinayetin intikam almak hevesiyle ifa edildiği anlaşılmaktadır.

Behbud Han’ın ailesi ve biraderleri mahall-i vakada bulunmuş olduklarından yalnız ortanca biraderi kaşından geçen bir mermi ile cerihâdar olmuştur.

Vak’a üzerine derhal Beyoğlu Merkez Memuru Nail Bey ve diğer zabita ve adliye memurları mahall-i vakaya gelmişler ve icray-ı tahkikat etmişlerdir.

Ve müşarünileyhin ailesi Galatasaray merkezine götürülerek istirahatı temin edilmiştir.”¹⁰

Bunlara göre, ilk resmî yazışmalarda şahsın kimliğinden söz edilmemektedir. Gazeteciler bilgiyi yerinde derlediklerinden yapılan incelemeleri ayrıntılı olarak gazete sayfalarından aktarılabilmişlerdir. Resmi kayıtlarda beş el atış yapıldığını dile getirilirken, gazete haberinde bu atılan kurşunlardan ikisinin Behbud Han’ın göğsüne isabet ettiği açıklanmaktadır. Daha sonra anlaşılacağı üzere Misak Torlakyan’ın yaşı 32’dir.

⁸ Ağaoğlu Ahmed, “Behbud Han’ın Katli Münasebetiyle”, *Vakit*, No: 1365, 28 Eylül 1921, s. 2.

⁹ BOA, DH.İ.UM, 20-28/14-53, Lef: 2-1, Tarih: 13 Zilkade 1339 / 19 Temmuz 1337 (1921).

¹⁰ “Beyoğlu’nda Bir Cinayet”, *Akşam*, No: 1014, 19 Temmuz 1921, s. 2.

Gazete haberinde daha genç gördüğü dile getirilmiştir. Merhumun ailesiyle ilgilenildiğine değinilmiştir. Burada vurgulanması gereken kısımlardan biri de Beyoğlu Merkez Memuru Nail Bey'in ve diğer Osmanlı memurlarının olay yerinde incelemelerde bulunmasıdır.

Bu siyasî cinayetin mahiyetini en iyi şekilde aktaran başka bir yazı ise Hamdi Kara Ağazade tarafından yazılmıştır. Azerbaycan Mebuslarından Hamdi Kara Ağazade'nin bu yazısı “*Siyasi Cinayetler ve Bazı Mülahazalar*” alt başlığını taşımaktadır:

“Azerbaycan’da siyasî cinayetler, tevâlî [birbiri arkasından gelme] *etmeye başladı*.¹¹ *Son günler zarfında İstanbul’da da aynı mahiyette bir siyaset-i cinayet şahidi olduk: Azerbaycan hükümet-i cumhuriyesinin ricâl-i ma’rûfesinden Behbud Han Cevanşir hazretleri Pera Palas önünde bir sû-i kasd neticesi olarak öldürüldü!*

Behbud Han bizim tanıdığımız vatanperver ve siyasî simalardan birisidir. (...) bugün Türkiye payitahtında daha elim, daha hazin bir haber işitiyoruz: Behbud Han öldürüldü!

Bu cinayetler, bittabi’ gaile-i siyasidir. Ve burada siyasî bir teşkilatın rol oynadığı muhakkaktır. Fakat bilmeyiz, Azerbaycan ve Kafkasya’da bilumum milletlerin tesanüdle yaşaması bugün en ziyade nazar-ı dikkat ve ehemmiyetle alınacak bir mesele olduğu halde bunu yalnız ihmal değil, bi-l-kasdda bu münasebeti gerginleştiren neticede ne nimet temin eder?

Bugün Paris’de Kafkasya milletlerinin konfederasyonları mevzu’ bahis oluyor. Fakat, konfederasyon için en büyük şart ve esas milletler arasında umki bir tesanüdüün lüzum ve vücubidir. Hâlbuki cinayetler böyle tevâlî ve devam ederse tesanüd ve bi-n-netice (konfederasyon) vücuda gelebilir mi?

Milletlerin tayin-i mukadderat hakkına riayetkâr bulunan her hangi bir medeni insan bu gün Azeri Türklerine karşı uzatılan bu gibi sû-i kasdları elbette vicdanen ma’firv [affolunmuş, müstesna] etmez ve daima lanetle yâd eyler.

Düşününüz ki, Behbud Han Cevanşir yalnız Türkler ve İslamların muhibbi değildi. O Kafkasya milletlerinin hepsine de aynı şefkat hisleriyle mütehasis olmuş idi. 1918 senesinde Azerbaycan Hükümetinin Dahiliye Nazırı olan Behbud Han Bakü’nün fethinde Ermenilere karşı fevkalade hüsn-i muâmele edilmesine çalışmış, hakikatten de buna muvaffak olmuş idi. Kafkasya millet cumhuriyetlerinin (konfederasyon)unu edenlerden birisi de şehid arkadaşımız idi. Umumiyetle de Azeriler, komşularının biri veya diğerine karşı tazyikkar bir siyaset takip etmemiştir. Ve medeniyet fikrini de terviç eylemişlerdir. İşte; biz büyük bir arkadaşımızın bu şehadeti dolayısıyla onun cesed-i mübâreki önünde kemal-i tazim ile eğilirken Azerbaycan ve Kafkasya vaziyet-i siyasîyesine menfî tesirler yapan bu gibi hadiselerin aynı zamanda ne derecede [fecayi?] bir maksadla tevâlî ettiğini de bu makalemizle göstermek istedik”¹²

Nispeten uzun bu yazıda öne çıkarılması gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle bu cinayet siyasidir ve siyasî bir teşkilatın tertibi olup bir kişinin bilincini kaybederek meydana gelmiş münferit bir olay değildir. İkinci olarak bu suikastın zamanlaması önemlidir. Mahkemedeki şahitlerin ifadelerinin ikisinde

¹¹ 1919-1922 yıllarında; 19 Haziran 1920 tarihinde Tiflis’te Fethali Han Hoyski, 19 Temmuz 1920’te Tiflis’te Hasan Bey Ağayev, 15 Mart 1921 günü Berlin’de Talat Paşa, 18/19 Temmuz 1921 gecesi İstanbul’da Behbud Han Cevanşir, 5 Aralık 1921’de Roma’da Said Halim Paşa, 21 Temmuz 1922 günü Tiflis’te Cemal Paşa Ermenilerce tertiplenen siyasî bir cinayetlere kurban gitmişlerdir.

¹² Hamdi Kara Ağazade, “Azerbaycan’da”, *Vakit*, No: 1300, 22 Temmuz 1921, s. 3.

Torlakyan'ı İstanbul'a 1921 yılı Ocak ayında geldiği dile getirilmektedir.¹³ Daha önce vurgulandığı üzere Behbud Han Cevaşir de o sıralar Dersaadet'tedir. Hamdi Kara Ağazade'nin dikkat çektiği diğer bir nokta da uluslararası arenada Kafkasya'nın durumu üzerine toplantıların yapıldığı bir süreçte bu suikastın gerçekleştirilmesidir.¹⁴

Ayrıca Behbud Han Cevaşir'in Bakü'nün 15 Eylül 1918 tarihinde kurtuluşunun akabinde Nuri Paşa'ya başvuru yapan Azerbaycanlı aydınların Bakü'de Türk Ocağı açma taleplerini değerlendirilmesinde ve İstanbul'daki Türk Ocağı Cemiyetinin programının temin edilmesinin ardından Bakü'de Türk Ocağı'nın açılmasında etkili olduğu göz önünde tutulduğunda bu cinayetin çeşitli boyutlarının anlaşılmasını sağlayacaktır.¹⁵

Bu siyasi cinayetin ardından günlük gazetelerde Behbud Han Cevaşir'in cenaze merasimine dair haberler yer almıştır. Katil Torlakyan'ın mahkemesi esnasında Boğazlıyan eski kaymakamı Kemal Bey'in cenaze merasiminin rahatsızlık uyandırmış olduğuna dair ifadelerden¹⁶ hareketle bu merasimi ayrı bir başlıkta ele almak daha uygundur.

Behbud Han Cevaşir'in Cenaze Merasimi

Behbud Han Cevaşir cinayeti üzerine yapılan mahkemede savunma şahitleri, özellikle İngiliz Divan-ı Harp Heyeti'ni kendi taraflarına çekme adına cinayetten ziyade Türk-Ermeni ilişkileri ve tehcir konuları gündeme getirmeye gayret etmişlerdir. Bu duruşmaların birinde yapılan sorgulamada tehcir konusu yine öne çıkarılmıştır. Tehcirden ceza alanlar konuşulmuş; idam edilen Boğazlıyan eski kaymakamı Kemal Bey'in cenazesinin “*Sancaklarla, ihtifal* [Büyük bir kalabalıkla yapılan merâsim] *yapılarak defnedil*”mesinden, nutuklar söylenmesinden duyulan rahatsızlık dile getirerek, savunma tarafının elinin tehcir üzerinden güçlendirilmesine çalışıldığı görülmektedir. Savunma şahitlerinin bu tür bir hususu mahkeme tutanaklarına taşımalarından hareketle Behbud Han Cevaşir'in cenaze merasiminin o zamanın günlük gazetelerindeki haberlerin aktarılmasında yarar vardır.

“*Tercümân-ı Hakikat*” gazetesinin 21 Temmuz 1921 tarihli nüshasında Behbud Han'ın cenaze merasimine yer verilmiştir:

¹³ Ahmed Cemaleddin [Saraçoğlu], *Torlakyan Davası: Behbud Han Cevaşir'in Katli*, çev: Azad Ağayev, YOM Yayınları, Bakü 2007, s. 206, 214, 254.

¹⁴ Ağaoğlu Ahmed Bey'in makale dizisi bu bağlantıyı açıkça ortaya koymaktadır. Dizinin devamında “*Kafkasya'da Ermenilerin Rus İhtilalinden sonraki vaziyetleri ve Bakü Kıtali ile Azerbaycan Türklerine karşı muzırlaşan hareketler*” başlığını taşımaktadır Bkz. Ağaoğlu Ahmed, “Behbud Han Cevaşir'in Katli Münasebetiyle”, *Vakit*, No: 1378, 11 Teşrinievvel 1921, s. 3. Aynı şekilde bu yazı dizisi “*Kafkasya'ya yetişen Türk kuvvetleri Azerbaycan İslamlarını kurtarabilmiştir. Umumi kıtal yapılamadığından Türk mütefekkirleri bir bir öldürülmektedir*” altbaşlığını taşımaktadır, Bkz. Ağaoğlu Ahmed, “Behbud Han Cevaşir'in Katli Münasebetiyle”, *Vakit*, No: 1380, 13 Teşrinievvel 1921, s. 3.

¹⁵ Mehman Ağayev, *Milli Mücadele Yıllarında Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 292.

¹⁶ Ahmed Cemaleddin, s. 69; Ağaoğlu Ahmed'in şu tespiti önemlidir: “*Mesele bu kadar sarahatle meydan da iken faal-i katil bu kadar maddi bir şekilde tecelli etmişken Ermeniler itiyadları veçhile bu cinayeti dahi alet ve fırsat ittihaz ederek propaganda yapmaya efsar-ı umumiyeyi tahrif ve iğfal emeye var kuvvetleriyle çalışmaktadırlar. Muhakemede katilden, katilden ziyade Türkiye'de tehcirden, İttihad ve Terakkiden, Türk rical ve mütefekkirlerinden İslam taassubundan vesairenden bahs olunuyor. Ve kasd hep o: Türklere karşı efsar-ı umumiyede bilhassa Hristiyan efsar-ı umumiyesinde nefret ve husumet ifa' etmek, Türklerin alelumum vahşi ve hünhâr olduklarına alemi inandırmak!*” Ağaoğlu Ahmed, “Behbud Han Cevaşir'in Katli Münasebetiyle”, *Vakit*, No: 1373, 6 Teşrinievvel 1921, s. 3.

“Merhumun cenazesi dün on buçukta evvelce nakledildiği İran hastahanesinden kaldırılarak evvelâ Azerbaycan Cumhuriyeti Konsoloshanesi önünden geçirilmiş ve orada küçük bir müddet tevakkuf edilerek merhumun fazâili yâd ve rûhuna Fâtîha ithâf kılınmıştır. Müteâkiben cenaze Sultanahmed Meydanı, Divânyolu, Bâbîâli tarihiyle Sirkeci’ye indirilmiş ve vapurla Beşiktaş’a naklonarak Yahya Efendi Dergâhı haziresine defn olunmuştur.”¹⁷

Yazının ilk paragrafında geçen bu ifadelerden eskiden Alman hastanesi olarak bilinen İngiliz hastanesinde¹⁸ vefat eden Behbud Han’ın İran hastanesine nakledildiği, tekfin işlemlerinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti Konsolosluğu önüne getirildiği, burada kısa bir törenden sonra yukarıda belirtilen güzergâh üzerinden ebedi istirahatgahına götürüldüğü anlaşılmaktadır. O dönemin gazetelerinde Behbud Han Cevanşir’in Yahya Efendi dergâhına defnedildiği açıkça ifade edilmektedir. Yakın zamanda yapılan haberlere göre bu mezarın kaybolduğuna dair haberlerin sadece bilgi eksikliği nedeniyle yapıldığını söylemek mümkündür. Zira mezarın yeri o günden bugüne dönemin gazetelerinde kayıtlı bulunmaktadır.¹⁹

Cenazeye “merhumun zevcesi ve iki kardeşiyle, Merkez Kumandanı, Türk ricâl ve zâbitânı, Azerbaycan nâzır-ı sabıkasından ba’zı zevât, Azerbaycan İstanbul Konsolosu, Mümessil Gospodin Mudiyaça[?], İran Sefareti Erkânı, Azerbaycan ve İstanbul müteffekkirin ve tüccâr[â]ndan pek çok kimseler hâzır bulunduğu gibi bir kut’â askeriyeye ve bir müfreze Osmanlı polisi de” katılmıştır.²⁰

Adıgeçen yazıda cenaze merasimin seyri şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Medfûnunda muhtelif zevât tarafından merhumun mezâyâsını [meziyetlerini, üstünlük vasıflarını], memlekete hizmetlerini ta’dâd [sayma, söyleme] ve sû-i kasdı lâyıkı olduğu lâ’net ve nefretle yâd eden nutuklar irâd edilmiştir.

Cenâze âlâyı bilhassa defne takaddüm eden dakikalardaki manzara cidden fecî’di. Merhûmun yaralı kardeşi ile seyâyâr bir ölü gibi mâtemî [yaslı] bir hâl irâe eden [gösteren] ve tâbutun üstüne kapanarak intikâm sayhaları [bağırmaları] koparan zevcesi alçak ellerin vücuda getirdiği bu feciânın acısını kalplere unutulmayacak suretde hakk ediyor [kazıyor] irâd olunan hitâbeler de bunu takviye eyliyordu.”²¹

Sözü edilen yazı şu sözlerle son bulmaktadır: “Kendisine melâz [sığınılacak yer] bildiği şehrimizde böyle menfûr sû-i kasda uğrayan büyük kurbanın rûh-i mükerremine Fâtîhalar yollayarak aile-i muhteremesine ve Azerbaycanlı kardeşlerimize en harâretli ta’ziyetlerimizi beyân ederiz”²².

¹⁷ “Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1921, s. 4.

¹⁸ “Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1921, s. 4.; Alman Hastanesi, Mütareke şartları gereği Osmanlı ülkesini terketmek zorunda kalan Alman ve Avusturyalılar nedeniyle, İngilizlerin kullanımına kalmış bu nedenle “İngiliz Hastanesi” olarak söylenmiştir, <https://www.ieleve.org.tr/tr/kurumlar/alman-hastanesi/> (Erişim: 14.04.2018).

¹⁹ Mezarının bulunduğuna dair 2013 yılında çıkan haberlerden bir tanesi için Bkz.: <http://www.21yyte.org/arastirma/azerbaycan/2013/06/03/7032/behbud-han-cevansirin-mezari-bulundu-nur-ol-zulmeti-bog-nar-ol-zulmeti-yak> (Erişim: 14.04.2018); Ayrıca bilinçli olma adına iyi bir örnek olarak Bkz.: <https://www.haberler.com/pasayeva-cevansir-in-kabrini-ziyaret-etti-9211086-haberi/> (Erişim: 14.04.2018). Yahya Efendi haziresinde araştırmalarda bulunan Doç. Dr. Şefaattin Deniz’in katkısı sayesinde Behbud Han Cevanşir’in mezar taşının fotoğrafını ve üstündeki yazıları bu çalışmanın paylaşmak mümkün olmuştur.

²⁰ “Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1921, s. 4.

²¹ “Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1921, s. 4.

²² “Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1921, s. 4.

Cenaze merasiminin yapıldığı 20 Temmuz günü aynı zamanda Osmanlı Devleti bürokrasinin durumu değerlendirmesine yönelik yazışmaları yapılmıştır.

Cinayet Sonrası Yapılan Resmî Yazışmalar

Misak Torlakyan, Ermeni asıllı olması münasebetiyle işgalci kuvvetler tarafından alıkonulmuş ve korunmuştur. Ancak ortadaki cinayetin soruşturulması gerekmektedir. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Adliye ve Mezahib Nezaretince Hariciye Nezareti'ne yazılan bir tezkire ile durum açıklanmış ve ilgili devletlere diplomatik kanallarla başvurulması gereği vurgulanmıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, hazırladığı yazılarla İngiltere ve Fransa'ya başvuruda bulunmuştur. Bu başvurularda Torlakyan'ın Ermeniliğine rağmen Osmanlı tebasından olması hasebiyle yargılanması için Osmanlı yargısına teslimi üzerinde durulmuştur.

İlk yazışmaların Beyoğlu Polis Merkezi ile Polis Müdüriyet-i Umumiyesi arasında ve daha sonra Polis Müdüriyet-i Umumiyesi ile Adliye ve Mezahib Nezareti ve Hariciye Nezareti arasında cereyan ettiğini dosyadaki kayıtlardan anlamak mümkündür.²³

Müsvedde halinde olan bir belgede şu ifadeler yer almaktadır:

“Nazır Ali Rıza Hazretlerine, Sadrazam Tevfik Paşa Hazretlerine; Bir aydan beri Beyoğlunda Pera Palas Otelinde 134/171 numrolu dairede ikamet eden Azerbaycan Mümessil-i Ticarisi Behbud Han 18/19 Temmuz sene 37 gecesi iki biraderi ve ailesiyle birlikte otele avdeti esnasında bir şahs-ı meçhul [Belgede üstü çizilidir] Ermeni milletinden Misak oğlu Agop namında bir şahıs tarafından üzerine beş el silah endahat edilerek mermilerin isabetiyle mecruh düştüğü ve nakledildiği İngiliz Hastahanesinde vefat ettiği ve failin Fransız polisleri tarafından derdest olunarak tabancasıyla beraber Fransız karakoluna teslim edildiği ve tahkikata devam edilmekte bulunduğu Polis Müdüriyet-i Umumisine bildirilmekle arz-ı malumat olunur. Olbabda.”²⁴

Cinayette dair ayrıntıları barındırdığı gibi cinayet sonrası durumu açıklayan diğer bir belge de şudur:

“Adliye ve Mezahib Nezareti,

Umur-ı Cezaîye Müdüriyeti,

Hariciye Nezaret-i Celilesi Cenab-ı Alisine;

Marûz-ı Çâkerleridir,

Evvelki gece saat on iki raddelerinde Azerbaycan Mümessili Behbud Han'ı Tepebaşı bağçesinden Pera Palas Oteline avdet ettiği sırada otelin kapısı önünde revolver ile cerh ve katl eden Osmanlı tebasından Misak veled Agob nâm şahıs derdest olunarak bir Osmanlı Polisi ile Beyoğlu Polis Merkezine sevk olunmuş ise de Fransız Polisleri tarafından katil-i merkûmun zorla alınarak Kumkapı tevkifhanesine irsal kılındığı Beyoğlu müddei umumiliğinden bildirildiğinden hakkında muamele-i kanûniye ifâ olunmak üzere katil-i merkûmun cihet-i adliyyeye teslimi esbâbının istikmâli Dersaadet istinaf müddei umumiliğinden iş'âr edilmiş olmağla teşebbüsât-ı lâzımede bulunarak tebaay-ı Osmaniyeden bulunan katil-i merkûmun cihet-i adliyyeye teslimi esbâbının istikmâli ve keyfiyetin inbâsı hususuna müsaade-i aliyye-i nezâretpenahîleri şâyân buyrulmak babında emrîferman hazret-i velîyûlemrindir.

Fî 16 Zilkade sene [1]339 ve fî 20 Temmuz sene [1]337.

²³ BOA, DH.İ.UM, 20-28/14-53, Lef: 2-2, Tarih: 21 Zilkade 1339 / 27 Temmuz 1337 (1921).

²⁴ BOA, DH.İ.UM, 20-28/14-53, Lef: 1-1, Tesvîd Tarihi: 18 Zilkade 1339 / 24 Temmuz 1337 (1921).

*Adliye Nazırı nâmına Müsteşar bende [İmza].*²⁵

Osmanlı belgelerindeki bu kayıtlar, elimizdeki bazı bilgileri teyit ederken, bazı yeni bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Öncelikle Osmanlı Devleti, Azerbaycan Mümessili'nin öldürülmesi davasının kendi adalet mekanizmasında yürütülmesini istemektedir. Misak Torlakyan'ın Osmanlı Devleti tebaasından olması dolayısıyla yabancı devletlerin güvenlik güçlerince zorla alınan katil zanlısının Osmanlı adaletine teslimi talebi burada açıkça görülmektedir. İkinci olarak mahkeme esnasında ifadesi alınan Ali adındaki Osmanlı polis memurunun anlattıklarının buradaki bilgilerle uyumu dikkat çekmektedir.²⁶ Ancak Fransızlar tarafından alıkonulma olayının içeriği ile daha sonraki aşamalar polis memurunun anlatımında yer almamaktadır. Bu bilgileri yukarıdaki belgenin muhtevassından anlamak mümkündür. Katil zanlısı zorla Beyoğlu Polis Merkezi'nden alındıktan sonra Kumkapı'da bulunan tevkifhaneye götürülmüştür. Bu durum daha önce bilinmemektedir. Zira şimdiki değin yapılan yayınlarda katil zanlısının doğrudan Kroker oteline götürerek orada tutulduğu aktarılmaktaydı. Bu yeni bilgilere göre Misak Torlakyan yaklaşık bir hafta Kumkapı tevkifhanesinde tutulmuş daha sonra Kroker'e naklolunmuştur.

Torlakyan'ın Kroker otelindeki ikametine dair ve yargılama sürecinin başlangıcına ait bilgiler içeren diğer bir Osmanlı belgesi de Adliye ve Mezahip Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen bir tezkiredir:

“Adliye ve Mezâhib Nezâreti,

Umur-ı Cezaiye Müdiriyyeti,

Hariciye Nezâret-i Celilesi Cenab-ı Alisine;

Marûz-ı Çâkerleridir,

Azerbaycan Mümessili Behbûd Han'ı cerh ve katl eden Osmanlı tebaasından Misak veled Agob nâm şahsın cihet-i adliyyeye teslimi esbâbının istikmalî 20 Temmuz sene [1]337 tarih ve 7379 numrolu tezkire-i acizânemle izbâr kılınmıştı. Âhiren merkûmun veresesi vekili tarafından itâ olunan arz-ı hâlde [arzu hâlde] elyevm Kroker otelinde bulundurulmakta olan katilin cihet-i adliyyeye icrây-ı muhâkemesi esbâbının istikmalî istida' edilmekte olduğundan iktizâsının tevsi'ine maada aliyye-i nezâretpenâhîleri şâyân buyrulmak babında emrûferman hazretivefîyûleminindir.

Fî 28 Zilkade sene [1]339 ve fî 3 Ağustos sene [1]337.

*Adliye Nâzırı nâmına Müsteşar bende [İmza].*²⁷

Bu belgede üzerinde durulması gereken en önemli konu, suikast gününden yaklaşık iki hafta geçtiği halde adli sürecin başlamamış olduğudur. Belgedeki daha önce yapılan yazışmalara atıf bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca bu adli sürecin taraf avukatınca yapılan başvuru ile başlatılması yönünde girişimde bulunulduğuna değinilmektedir. Misak Torlakyan'ın 3 Ağustos'ta Kroker'de ikamet ettiği de yine bu belgede zikredilmektedir. “*Adliye Nazırı namına Müsteşar*” imzalı bu tezkirede önemli diğer bir husus ise, bu sürecin Mütareke Dönemi İstanbul'unda gerçekleşmesi münasebetiyle yabancı

²⁵ BOA, HR.SYS, 2467/41, Lef: 1, Tarih: 20 Temmuz 1337 (1921).

²⁶ Ahmed Cemaleddin, s. 39-40.

²⁷ BOA, HR.SYS, 2467/41, Lef: 7, Tarih: 28 Zilkade 1339 / 3 Ağustos 1337 (1921).

temsilciliklerle iletişime geçilmesi için Hariciye Nezaretine yazılmış olmasıdır. Bu husus belge silsilesinde, “*ahiren İngiltere Fevkalade Komiserliğine nota tesyit edilmiş olmağla*” ifadesiyle anlatılmaktadır.²⁸

Daha sonra mahkemeye ilişkin haberlerde paylaşılan aşağıdaki şu metne bakıldığında yapılan resmi başvuruların bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır:

“*Katil Osmanlı tebasından olduğu için, bu davanın niçin mehakim-i osmaniyyede rüyeti istendiğini istifsar eden muhabirimize, salahiyyatdar bir zat, işgal-i askerî altında bulunan İstanbul’un idare-i örfiyyeye tabi olduğunun ve silah taşımamanın işgal-i askerî başkumandanlığı tarafından memnu‘ olunduğu halde müttehem silah taşımış ve hatta adam öldürmek üzere silah kullanmış olduğu anlaşıldığından kendisi divan-ı harbe tevdi‘ edilmiş olduğu cevabını vermiştir. İthâm-nâme bervechiatidir:*

‘*Osmanlı tebasından olup 18 Temmuz 1921 tarihinde İstanbul’da Behbud Han’ı öldüren Misak Torlakyan katl maddesinden dolayı müttehem olub divan-ı harb-i örfi huzurunda muhakemesi icra edilecektir.*’ İmza: *General Harrington, 9 Ağustos 1921.*”²⁹

Görüldüğü üzere, mahkeme İngiliz Fevkalade Komutanı General Harrington’un yazısıyla başlamış, suçlama bir siyasi cinayetten farklılaşarak silah taşıma yasağının ihlali üzerine bina edilmiştir. İlk duruşma 11 Ağustos 1921 tarihinde yapılmıştır.

Behbud Han Cevanşir’in Öldürülmesi Davasında Yargılama Süreci

Bu çalışmanın kapsamını aşan Torlakyan Mahkemesi, iki eserin konusunu oluşturmuştur. Bilindiği üzere 1990 yılında basılan Murat Çulcu’nun “*Ermeni Entrikalarının Perde Arkası: Torlakyan Davası*” başlıklı kitabı,³⁰ “*İleri*” gazetesi muhabirlerinden Ahmed Cemaleddin Bey’in aldığı notların daha sonra basılmış nüshasının sadeleştirilerek yayınlanmasından ibarettir. Bu sadeleştirme işlemi esnasında bazı ifadeler atlanmış, bazıları ise yanlış okunduğundan hatalı bir şekilde yazılmıştır. Çulcu’nun eserinden birkaç örnekle yargılama sürecini aktarılması esnasındaki ifade farklılığı ortaya konulacaktır. Bu hususta Ahmed Cemaleddin Bey’in aynı eserinin yeniden aslına uygun olarak yayınlanması, Osmanlı gazetelerinin tefrikaları bize yardımcı olacaktır. 2007 yılında Bakü’de basılmış olan bu ikinci eserle, Çulcu’nun eseri satır satır karşılaştırıldığında farklılıklar, eksikler ve yanlışlıklar açıkça görülebilir. Ancak buradaki önemli nokta, Murat Çulcu’nun bu olayı erken bir tarihte gündeme taşıma girişimidir. Eksiklikler, yanlışlıklar ve yorumlamalarla konu açıklanarak kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu halisane girişim sırf bu yönüyle takdir edilmelidir. Fakat iddialı bir konuda paylaşılan her bilginin doğru olması gerekmektedir. Yayını hazırlayanlar tarafından yapılan sadeleştirmeler, yorumlamalar gibi müdahaleler iddianın kanıtlanabilir kısmını zayıflatabilir. Burada hemen söylenmelidir ki, 2007 yılında basılan ikinci eserin daha dikkatle yayımlandığı görülmektedir. Bu durum Türk Tarihi için sevindiricidir. Her iki çalışmanın gündeminin de “*Torlakyan Mahkemesi*” olması dolayısıyla tekrardan sakınarak bu kaynaklarda dile getirilen birkaç hususu burada açıklamak ve Osmanlı gazetelerine yansıyan yargılama sürecinden örnekler vermek mümkündür.

24 Ağustos tarihli “*Vakit*” gazetesinin bir makalesinde “*Behbud Han*” başlığı ile olayın diğer bir süreci olan yargılama işlemleri hakkında bilgi verilmektedir.

²⁸ BOA, HR.SYS, 2467/41, Lef: 8, Tarih: 5 Zilhicce 1339 / 10 Ağustos 1337 (1921).

²⁹ “Behbud Han”, *Vakit*, No: 1330, 24 Ağustos 1921, s. 2.

³⁰ Murat Çulcu, *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası “Torlakyan Davası”*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990.

“Katil ‘Misak Torlakyan’ İngiltere Divan-ı harbinde muhakeme edilmektedir.

Geçen 18 Temmuz akşamı saat onbir buçukta iki biraderi ve haremi ile beraber Tepebaşı tiyatrosundan Pera Palas’a doğru gelmekte olan esbak Azerbaycan Dâhiliye Nazırı ve şehrimizde Ticaret-i Hariciye Heyeti Reisi ‘Behbud Han Cevanşir’ bir taarruza maruz kalarak katledilmiş idi. Katil Misak Torlakyan namında bir Ermeni olup Harbiye Mektebinde İngiliz Divan-ı harbi tarafından muhakeme edilmektedir. Muhakemede hazır bulunmuş olan (Akşam) gazetesinin bir muharriri muhakemenin tarz-ı ciddiyetini şu suretle nakletmektedir:

Mekteb-i harbiyenin, içeri avlusuna nazır bir eski derslane. Dershanenin bir köşesinde yaldızı kararmış çerçevesi kara tahta, karşı tarafda duvara asılı büyük mikyasa bir harita, velense ile örtük tahta masalardan müteşekkil ve bir tarafı bir tahta sıra olan bir seri ‘ pencereye arkası dönmüş üç basit koltuk divan-ı harp heyet-i muhakemesini teşkil eden bir reis ile azaya mahsus mahal.

Bunların tarafındaki masalarda, sağda müdâfi ‘ vekilleri – Darülfünun Edebiyat Fakültesi muallimlerinden Barsamyan Efendi, Darülfünun Ceza Müderris-i Sabıkı Baron Hasruyan, Mister Miçi ve müterceme bir matmazel – solda müddei vekili Haydar Rıfat Bey; kâtip ve mütercemesi talebe-i hukukdan Süreya Ağayev hanım ve müddei umumi.”³¹

Burada görüldüğü üzere, İngiliz divan-ı harbi, Harp Mektebinde çalışmalarını sürdürmüştür. Çulcu’nun iddia ettiği gibi yargılama sürecini yalnız “İleri” gazetesi takip etmemiş, “Akşam” gazetesi de yargılamaya yer vermiştir. Ahmed Cemaleddin Bey’in o sırada “Akşam” bünyesinde çalışma olasılığını bir kenarda tutarak, “Vakit” gazetesinde devam eden yazı dizilerinde yargılamanın bir safhasında “hafî celse” celse yapıldığına değinilmektedir. Bu gizli celse başlamadan önce, gazeteciler salonun dışına davet edilmişlerdir.³² Bu iki ifadeye dayanarak mahkemeyi sadece bir kişinin takip etmediği söylenebilir. Ancak Ahmed Cemaleddin Bey’in eserinde bulunan anlatımı destekler mahiyetteki çizimler,³³ günlük gazetelerde o günlerde uzun uzadıya anlatılmıştır. Örneğin, mahkeme düzeni, “Vakit” gazetesinde satırlarca tasvir edilmiştir.

Aynı yazıda Torlakyan’ın tasviri de şu sözlerle yapılmaktadır: “(...) uzunca boylu, ince, zeki ve haşin bakışlı, mebzûl ve itinâsız taranmış siyah saçlı, elleri kelepçeli bir adam: Katil, Misak Torlakyan.”³⁴

Yine aynı yerde hakimler heyeti şu şekilde sıralanmıştır:

“Heyet-i Hakime bervechiati zevattan ibaret idi:

Reis: Birinci (Hemşair) Alayı Kumandanı Binbaşı (Frizbi), Yüzbaşı (Barkele), Mülazımievvel (Okonor) müddei umumilik vazifesi müttetfikeyn polisi komisyon reisi Miralay Ballarek yaveri, İngiltere Hassa Piyade (koldstirim guvarud [Coldstream Guards]) Alayına mensub mülâzımievvel (Rikatson Hat) tarafından ifâ edilmekte idi.”³⁵

Mahkeme süreci, 11 Ağustos’ta başlamış; fakat mahkemeye ilişkin yazılar günlük gazetelerde 24 Ağustos’tan itibaren yer bulmuştur. Bu nedenle yargılama sürecini sehven 24 Ağustos 1921 tarihinde başlatılanlar vardır.

³¹ “Behbud Han”, *Vakit*, No: 1330, 24 Ağustos 1921, s. 2.

³² “Hafî Celse”, *Vakit*, No: 1365, 28 Eylül 1921, s. 2.

³³ Ahmed Cemaleddin, s. 30.

³⁴ “Behbud Han”, *Vakit*, No: 1330, 24 Ağustos 1921, s. 2.

³⁵ “Behbud Han”, *Vakit*, No: 1330, 24 Ağustos 1921, s. 2.

Ancak 24 Ağustos'ta çıkan haberlerde yargılama sürecinin 11 Ağustos'ta başladığı ve 23 Ağustos'a değin on şahit dinlendiği dile getirilmektedir.³⁶

Yargılama sürecinde iki tarafın şahitleri ve uzmanlarla birlikte 40 kişi dinlenmiştir. Yargılama süreci gün be gün yalnız “*İleri*” gazetesinde değil o günlerde yayınlanan “*İkdâm*”, “*Akşam*”, “*Vakit*”, “*Tercüman-ı Hakikat*” gazetelerinde iktibâsen de olsa yer bulmuştur.

Örneğin, Nikola Tincakof'un şahitliği, “*İkdâm*” gazetesinde “*Şehid Behbud Han Katlinin Muhakemesi*” ana başlığı altında “*Bir Rus Talebenin Şahid Olarak İstimâtı*” başlığıyla yayınlanmıştır. Mahkemenin genellikle sabah 10 sularında başladığı çoğu zaman dile getiriliyor olsa da Rus öğrencinin celsesi sabah 9.05'te başladığı zikredilmektedir.³⁷ Aynı şekilde bu celsenin haberi, “*Vakit*” gazetesinde de yer almıştır.³⁸

Bu tür haberler günlük Türkçe gazetelerde yer bulmuştur: Madam Siranuş Haçaturyan ile Apik Mübayaacıyan'ın ifadeleri hem “*İkdâm*” hem de “*Vakit*”te yayınlanmıştır.³⁹ Doktor Vasilyus Konus'un,⁴⁰ Torlakyan'ın hapisane arkadaşının,⁴¹ Yervant Odyan'ın,⁴² Arşak Bogosyan'ın,⁴³ Miss Braun'un,⁴⁴ Boris Gyorgiviç'in,⁴⁵ Tamara Velkofski'nin,⁴⁶ Madam Garbisyan'ın,⁴⁷ Kuyumcu Garbisyan'ın,⁴⁸ Doktor Karabet Ağahancıyan (Ağacanyan)'ın,⁴⁹ Yorgi Zilaniki'nin,⁵⁰ (Dinsiz Şahit) Aleksandr Mihaloviç'in,⁵¹ Şefi' Bey'in,⁵² Ahmed Hamdi Bey'in,⁵³ Ziba Hanım'ın,⁵⁴ Yusuf Beğ Kasımov'un,⁵⁵ Hikmet Bey'in,⁵⁶ Mazhar Osman Bey'in,⁵⁷ Binbaşı Davis'in⁵⁸ mahkemece dinlenmelerine dair haberleri ve mahkemeye verdikleri ifadeleri gazete sayfalarından takip etmek mümkündür.

Görüldüğü gibi, mahkeme günlük gazetelerce yakından takip edilmiştir. Hatta 11 Ekim 1921 tarihli *Vakit* gazetesinin arka sayfalarında bir küçük kupürde “*Katil Torlakyan Hakkındaki Karar*” başlıklı haber yer almaktadır:

“*(Vedçinlor)'un aldığı son haberlere göre katil Torlakyan'ın vekili Hasruyan Efendi İngiliz Muhakemesinin katli Türkçe gazetelerin iddiasına rağmen mücrim değil ancak muhtell-üş-şuûr [aklını oynatmış] add*

³⁶ “Behbud Han”, *Vakit*, No: 1330, 24 Ağustos 1921, s. 2.

³⁷ “Şehid Behbud Han Katlinin Muhakemesi”, *İkdâm*, No: 8793, 8 Eylül 1921, s. 4.

³⁸ “Katil (Torlakyan)ın Muhakemesi”, *Vakit*, No: 1345, 8 Eylül 1921, s. 2.

³⁹ *Vakit*, No: 1346, s. 3-4.

⁴⁰ *Vakit*, No: 1351, s. 2.

⁴¹ *Vakit*, No: 1354, s. 2; *İkdâm*, No: 8802, s. 3.

⁴² *Vakit*, No: 1338, s. 2; *Vakit*, No: 1339, s. 2.

⁴³ *Vakit*, No: 1340, s. 2.

⁴⁴ *Vakit*, No: 1341, s. 2.

⁴⁵ *Vakit*, No: 1343, s. 2.

⁴⁶ *Vakit*, No: 1344, s. 2.

⁴⁷ *Vakit*, No: 1347, s. 2; *İkdâm*, No: 8795, s. 3.

⁴⁸ *Vakit*, No: 1348, s. 2.

⁴⁹ *Vakit*, No: 1350, s. 3; *Vakit*, No: 1351, s. 2.

⁵⁰ *Vakit*, No: 1351, s. 2.

⁵¹ *Vakit*, No: 1354, s. 2; *İkdâm*, No: 8802, s. 3.

⁵² *Vakit*, No: 1359, s. 2.

⁵³ *Vakit*, No: 1360, s. 3-4.

⁵⁴ *Vakit*, No: 1361, s. 3-4; *Vakit*, No: 1362, s. 2.

⁵⁵ *Vakit*, No: 1362, s. 2; *Vakit*, No: 1363, s. 2.

⁵⁶ *Vakit*, No: 1364, s. 2; *Vakit*, No: 1365, s. 2.

⁵⁷ *Vakit*, No: 1366, s. 3.

⁵⁸ *Vakit*, No: 1367, s. 3.

ettiğinden verilecek hüküm ve kararın bu esasa ibtina' [Bir şeyin üzerine bina etme] ettireleceğini tahmin etmiştir. Mezkur gazete Torlakyan'ın hasta olarak Ermeni hastahanesine nakl olunduğu rivayetini tekdiz ederek karar-ı mezkur tasdik ve beyan olununcaya kadar İngiliz hapishanesinde mevkuf bulunacağını yazıyor”⁵⁹

Yukarıda Hasruyan Efendi'nin vurguladığı üzere, Türkçe gazetelerde Torlakyan suçlu olarak anlatılmıştır. Savunma tarafı ise Torlakyan'ın bu cinayeti geçmişin verdiği ıstırapla akli dengesini yitirdiği bir anda, tasarlamadan yaptığını iddia etmiştir. Halbuki, o günlerde şöyle bir paragraf durumu açıklamaktaydı:

“Yapılan tahkikâta nazarân evvelden tasmîm [tasarlama] ve tertîb edilmiş olan bu cinâyet bu gibi sû-i kasdlar için vücuda getirilen Ermeni teşkilâtının eseri olduğu anlaşılmaktadır. Tedâvi için naklolunduğu sâbık Alman hastahanesinde ölmeden evvel katili asla tanımadığını ifadeye vakit bulmuş ve yarım saat içinde vefât etmiştir. Katil sebab-i cinâyetin merhumun Dâhiliye Nezareti zamanında Ermeni unsurlarına karşı ta'kib ettiği tarz-ı hareketi olduğunu söylemiştir.”⁶⁰

Fakat yargılama sürecinde hakikatin üstü kapatılmış, gerçekler tahrif edilmiş; cinayetin adi bir suç olarak değerlendirilmesi için çalışılmış, failin bu suçu geçmişin acıları içinde kıvrandığı bir anda yapmış olduğuna dair kanaat oluşturulmaya çabalanmıştır. Hamayak Hasruyan'ın yaptığı savunma konuşmasında itham şahitlerinin ifadeleri üzerinde soru işaretleri oluşturmaya çalıştığı, cinayetin işlendiği silaha yönelik şüpheler uyandırmaya gayret ettiği görülmektedir. Zira İngiliz Divan-ı Harbi'nin suikasttan ziyade silah taşıma yasağının ihlali üzerinde odaklanmış olmasından dolayı; bu cinayetin siyasi bir suikast olduğu görmezden gelinmiştir.

Mahkeme sürecinde tarafların bir araya geldiğine şahit olunmaktadır. 11 Ekim 1921 tarihli *Vakit* gazetesinin arka sayfalarında bir başka küçük kupürde “*Tokatlıyan'da Bir Ziyafet*” başlıklı haber yer almaktadır:

“Azerbaycan Dâhiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir'i şehid eden katil Torlakyan'ı muhakeme eden İngiliz Divan-ı Harp Reisi [mebhûse ?] (Frizi), evvelki akşam Tokatlıyan'da bir ziyafet keşide etmiştir. Bu ziyafette, Divan-ı Harp Aza ve Müddei Umumisıyla Müddei Vekili Haydar Rifat Bey, Sadaret Tercümanı Danyal Reşad Bey, Cemil Attila bey, katilin vekilleri 'Hamayak Hasruyan' Efendi, Mister 'Miçi' ve Barsamyan Efendi bulunmuştur.”⁶¹

Bu haberden anlaşıldığına göre yargılama sürecinde tarafların çeşitli vesilelerle bir araya geldiği görülmektedir. Ancak bu durumun yargılama sürecini nasıl etkilediğine yönelik bir bilgi yoktur.

Nihayet 11 Ağustos'ta başlayan yargılama süreci yeni yılın başlarında karara bağlanmıştır. Verilen kararın Hasruyan Efendi'nin geçen Ekim ayındaki beyanatına uygun şekilde çıktığı görülmektedir. Çulcu, bu kararı “*mühattal aşavir-i gayri menel (cezai ehliyeti olmadığına) addetmişlerdir*” gibi ifadelerle aktarırken,⁶² Ahmed Cemaladdin Bey'in aslına uygun olan transkripsiyonunda “*muhtelü'ş-şuur ve gayr-ı mesul addetmektedir*” şekilde geçmiştir ki, bu kavram Hasruyan Efendi başta olmak üzere savunma şahitlerinin doktorlarının⁶³ sıkça kullandığı terimdir. Halbuki Muallim Doktor Mazhar Osman Bey'in yapılan inceleme

⁵⁹ “Katil Torlakyan Hakkında Karar”, *Vakit*, No: 1378, 11 Teşrinievvel 1921, s. 3.

⁶⁰ “Behbud Han'ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, 21 Temmuz 1921, s. 4.

⁶¹ “Tokatlıyan'da Bir Ziyafet”, *Vakit*, No: 1378, 11 Teşrinievvel 1921, s. 3.

⁶² Çulcu, s. 329.

⁶³ Burada Doktor Karabet Ağacanyan'ın, Doktor Vasilyus Konus'un ve Doktor Yorgi Zilaniki'nin ifadelerinden söz edilmektedir, Ahmed Cemaladdin, s. 219, 223, 233-234.

sonunda verdiği ifadesinde Torlakyan'ın “*ne müreteddi ne de muhtelü'ş-şuur*” olduğu açıkça dile getirilmişti.⁶⁴

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ermeni Meselesi'nin bir başka boyutu, Ermeniler tarafından gerçekleştirilen siyasi cinayetlerdir. Farklı zamanlarda gerçekleştirilen bu eylemlerin birbirileriyle ilişkisi ilgisizlik ve dikkatsizlik nedeniyle gözden kaçmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf Devletlerinden yüz ve destek görerek tedhiş hareketlerine devam eden Ermeniler, Mütareke ortamının belirsizliğinden yararlanarak geçmişte tayin ettikleri emellerine siyasi olarak erişmeye çabalarken diğer yandan savaş boyunca sürdürdükleri “*Türkler/Müslümanlar, Ermenileri/Hıristiyanları kesiyor/öldürüyor*” yönündeki propagandalarının meyvelerini toplamaya çalışmışlardır.

Tehcir'in bu dönemde gündeme getirilmesi, İttihat ve Terakki düşmanlığının yükselmesi, İttihatçı liderlerin yurtdışına çıkmaları Ermenilere çeşitli fırsatlar tanımıştır. Bu fırsatlardan ilki, yaptıklarını tehcirin bir intikamı, yaşanan acıların bir dışavurumu şeklinde göstermektir ki, gerçekleştirdikleri siyasi cinayetleri bu şekilde savunmuşlardır. İkinci fırsatları, İtilaf Devletlerinin Hıristiyan unsurları koruma ve kollama idealidir ki, bu dönemde Türkler aleyhindeki eylemler işgalci yönetim tarafından adeta teşvik edilmiştir. Üçüncü fırsatları, iddialarını sorgulatacak, faaliyetlerini engelleyecek bir mekanizmanın Millî Mücadele ile işlemeye başlaması, ancak silahlı mücadele aşamasında bunların diplomatik sahaya güçlükle yansıtılmasıdır.

Mütareke döneminin sağladığı bu fırsatlardan azami oranda yararlanan Ermeniler, dünyanın çeşitli şehirlerinde suikastlar düzenlemişlerdir. Behbud Han Cevanşir'in öldürülmesi, o zamanın Türkçe gazetelerinde ifade edildiği gibi siyasi bir cinayet olup Ermenilerin tertipledikleri diğer suikastlarla birlikte değerlendirilmelidir. Bu menfur suikastler zinciri, Behbud Han'ın öldürülmesinden sonra da devam etmiştir. Bu siyasi cinayetlerin ardarda gerçekleşmesinin nedenleri arasında, bu cinayetlerin faillerinin yakalanamaması veya adam öldürmeye verilen cezaların çeşitli savunma hileleriyle çok hafifletilmesi, siyasi ortamın belirsizliğinden kaynaklanan birilerine taraf olma/yaranma çabası olduğu söylenebilir. Bu durum dönemin Türkçe gazetelerinde açıkça ifade edilmiştir.

Misak Torlakyan'ın Osmanlı tebaasından olması dolayısıyla Osmanlı Devleti adaletince yargılanması girişimi dikkate değer bir gayrettir. Mütareke döneminin gazetelerinde bu yargılamanın neden İngilizlerce yapılacağı sarahatle izah edilmiştir. Osmanlı Devleti, böyle bir dönemde dahi adaletin tecellisi için diplomatik çevrelere başvurular yapmıştır. Bu başvuruların bir neticesi olarak kabul edilebilir ki, 11 Ağustos'ta General Harrington imzalı bir ithamnameyle Torlakyan'ın yargılanmasına başlanmıştır.

Yapılan mahkemenin tutanakları okunduğunda gündem ile savunma tarafının şahitlerinin ifadesinin tamamen farklılık arz ettiği görülmektedir. Siyasi anlatımlarla ve tevatür bilgilerle fail savunulurken Türkler topyekün suçlanmış, Türk hükümetlerinin icraatları bu mahkemenin gündemine bir şekilde taşınmıştır. Bu sayede ortadaki cinayetin meşru müdafaa olarak değerlendirilmesi, çektiği ıstırapın saikiyle bilincini kaybeden Torlakyan'ın böyle bir suçu tasarlamadan yapmış olduğu yargılama süreci boyunca sıkça vurgulanmıştır. Türkçe gazetelerde yayınlanan savunma şahitlerinin bu yöndeki ifadeleri, yine savunma şahitlerinden olan doktorların taraflı açıklamaları hakim karşısında savunmanın elini kuvvetlendirmiştir.

⁶⁴ “Mazhar Osman Bey'in İfadâtı”, *Vakit*, No: 1366, 29 Eylül 1921, s. 3.

Halbuki, itham şahitlerinin ifadelerine bakıldığında failin bunu suçu tasarlayarak gerçekleştirdiği, Behbud Han Cevanşir'in milliyetçi-vatanperver duruşundan terörist Ermenilerin rahatsızları açıkça görülmektedir. Özellikle yeniden Kafkasya'da kurulacak yeni düzende Behbud Han Cevanşir'in etkin rolü bu rahatsızlığı had safhaya taşımıştır.

Ne yazık ki, Mütareke döneminin adalet mekanizması Behbud Han Cevanşir'in öldürülmesini tecziye etmemiş; çeşitli oyunlarla savunma tarafı istediğini elde etmiştir.

Mütareke döneminde Fethali Han Hoyski ile başlayan menfur suikastlar zincirinin önemli bir halkası olan Behbud Han Cevanşir'in öldürülmesi, dönemin gazetelerince sıkı takip edilmiş; dönemin ruhu nedeniyle bu olay, ilgisizliğin kurbanı olmuştur.

1990 yılında Murat Çulcu'nun yayınladığı iddialı bir kitapla bu konuya dikkat çekilmiştir. 2007 yılında Çulcu'nun yayınladığı kitabın ana kaynağı olan Ahmed Cemaleddin Bey'in mahkeme izlenimleri 2013 yılında yeniden aslına uygun olarak transkripsiyonu yapılmıştır. Çulcu'nun iddia ettiği gibi Osmanlı basını ve Osmanlı Devleti'nin bürokratik mekanizması bu konuya ilgisiz kalmamış; bu siyasi cinayetin gerçekleştiği gündün, yargılama sürecinin başlamasına ve verilen kararın ilanına değin hemen her aşamayı yakından takip etmiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu Ahmed, "Behbud Han Cevanşir'in Katli Münasebetiyle", *Vakit*, No: 1373, Tarih: 4 Safer 1340/6 Teşrinievvel 1337-1921 (Perşembe), s. 3.

Ağaoğlu Ahmed, "Behbud Han Cevanşir'in Katli Münasebetiyle", *Vakit*, No: 1378, Tarih: 9 Safer 1340/11 Teşrinievvel 1337-1921 (Salı), s. 3.

Ağaoğlu Ahmed, "Behbud Han Cevanşir'in Katli Münasebetiyle", *Vakit*, No: 1380, Tarih: 11 Safer 1340/13 Teşrinievvel 1337-1921 (Perşembe), s. 3.

Ağaoğlu Ahmed, "Behbud Han'ın Katli Münasebetiyle", *Vakit*, No: 1365, Tarih: 25 Muharrem 1340/28 Eylül 1337-1921 (Çarşamba), s. 2.

Ağayev, M. (2006). Milli Mücadele Yıllarında Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1921). Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM), Dosya: 20-28, Gömlek: 14-53, Lef: 1-1, Tesvîd Tarihi: 18 Zilkade 1339 / 24 Temmuz 1337.

BOA. (1921). DH.İ.UM, 20-28/14-53, Lef: 2-1, Tarih: 13 Zilkade 1339 / 19 Temmuz 1337.

BOA. (1921). DH.İ.UM, 20-28/14-53, Lef: 2-2, Tarih: 21 Zilkade 1339 / 27 Temmuz 1337.

BOA. (1921). Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS), Dosya: 2467, Gömlek: 41, Lef: 1, Tarih: 16 [14?] Zilkade 1339 / 20 Temmuz 1337.

BOA, (1921). HR.SYS, 2467/41, Lef: 7, Tarih: 28 Zilkade 1339 / 3 Ağustos 1337.

BOA. (1921). HR.SYS, 2467/41, Lef: 8, Tarih: 5 Zilhicce 1339 / 10 Ağustos 1337.

“Behbud Han’ın Cenaze Merasimi”, *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14477, Tarih: 14 Zilkade 1339/21 Temmuz 1337-1921 (Perşembe), s. 4.

“Behbud Han”, *Vakit*, No: 1330, Tarih: 19 Zilkade 1339/24 Ağustos 1337-1921 (Çarşamba), s. 2.

“Beyoğlu’nda Bir Cinayet”, *Akşam*, No: 1014, Tarih: 13 Zilkade 1339/19 Temmuz 1337-1921 (Salı), s. 2.

Çulcu, M. (1990). *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası “Torlakyan Davası”*. İstanbul: Kastaş.

“Hafî Celse”, *Vakit*, No: 1365, Tarih: 25 Muharrem 1340/28 Eylül 1337-1921 (Çarşamba), s. 2.

Hamdi Kara Ağazade, “Azerbaycan’da”, *Vakit*, No: 1300, Tarih: 16 Zilkade 1339/22 Temmuz 1337-1921 (Cuma), s. 3.

İkdâm, No: 8795, Tarih: 7 Muharrem 1340/10 Eylül 1337-1921 (Cumartesi), s. 3.

İkdâm, No: 8802, Tarih: 14 Muharrem 1340/17 Eylül 1337-1921 (Cumartesi), s. 3.

“Katil (Torlakyan)ın Muhakemesi”, *Vakit*, No: 1345, Tarih: 5 Muharrem 1340/8 Eylül 1337-1921 (Perşembe), s. 2.

“Katil Torlakyan Hakkında Karar”, *Vakit*, No: 1378, Tarih: 9 Safer 1340/11 Teşrinievvel 1337-1921 (Salı), s. 3.

Saraçoğlu, A. C. (2007). *Torlakyan Davası: Behbud Han Cevanşir’in Katli*, (çev: Azad Ağayev). Bakü: YOM.

“Şehid Behbud Han Katlinin Muhakemesi”, *İkdâm*, No: 8793, Tarih: 5 Muharrem 1340/8 Eylül 1337-1921 (Perşembe), s. 4.

“Tokatlıyan’da Bir Ziyafet”, *Vakit*, No: 1378, Tarih: 9 Safer 1340/11 Teşrinievvel 1337-1921 (Salı), s. 3.

Vakit, No: 1338, Tarih: 27 Zilhicce 1339/1 Eylül 1337-1921 (Perşembe), s. 2

Vakit, No: 1339, Tarih: 28 Zilhicce 1339/2 Eylül 1337-1921 (Cuma), s. 2.

Vakit, No: 1340, Tarih: 29 Zilhicce 1339/3 Eylül 1337-1921 (Cumartesi), s. 2.

Vakit, No: 1341, Tarih: 30 Zilhicce 1339/4 Eylül 1337-1921 (Pazar), s. 2.

Vakit, No: 1343, Tarih: 3 Muharrem 1340/6 Eylül 1337-1921 (Salı), s. 2.

Vakit, No: 1344, Tarih: 4 Muharrem 1340/7 Eylül 1337-1921 (Çarşamba), s. 2.

Vakit, No: 1346, Tarih: 6 Muharrem 1340/9 Eylül 1337-1921 (Cuma), s. 3-4.

Vakit, No: 1347, Tarih: 7 Muharrem 1340/10 Eylül 1337-1921 (Cumartesi), s. 2

Vakit, No: 1348, Tarih: 8 Muharrem 1340/11 Eylül 1337-1921 (Pazar), s. 2.

Vakit, No: 1350, Tarih: 9 Muharrem 1340/12 Eylül 1337-1921 (Pazartesi), s. 3

Vakit, No: 1351, Tarih: 10 Muharrem 1340/13 Eylül 1337-1921 (Salı), s. 2.

Vakit, No: 1354, Tarih: 14 Muharrem 1340/17 Eylül 1337-1921 (Cumartesi), s. 2

Vakit, No: 1359, Tarih: 19 Muharrem 1340/22 Eylül 1337-1921 (Perşembe), s. 2.

Vakit, No: 1360, Tarih: 20 Muharrem 1340/23 Eylül 1337-1921 (Cuma), s. 3-4.

Vakit, No: 1361, Tarih: 21 Muharrem 1340/24 Eylül 1337-1921 (Cumartesi), s. 3-4

Vakit, No: 1362, Tarih: 22 Muharrem 1340/25 Eylül 1337-1921 (Pazar), s. 2.

Vakit, No: 1364, Tarih: 24 Muharrem 1340/27 Eylül 1337-1921 (Salı), s. 2.

Vakit, No: 1365, Tarih: 25 Muharrem 1340/28 Eylül 1337-1921 (Çarşamba), s. 2.

Vakit, No: 1366, Tarih: 26 Muharrem 1340/29 Eylül 1337-1921 (Perşembe), s. 3.

Vakit, No: 1367, Tarih: 27 Muharrem 1340/30 Eylül 1337-1921 (Cuma), s. 3.

<http://www.21yyte.org/arastirma/azerbaycan/2013/06/03/7032/behbud-han-cevansirin-mezari-bulundu-nur-ol-zulmeti-bog-nar-ol-zulmeti-yak> (ET: 14.04.2018).

<https://www.haberler.com/pasayeva-cevansir-in-kabrini-ziyaret-etti-9211086-haberi/>(ET: 14.04.2018).

<https://www.ielev.org.tr/tr/kurumlar/alman-hastanesi/> (ET: 14.04.2018).

EK: Yahya Efendi Mezarlığında Bulunan Behbud Han Cevâñşir'in “*Habgâh-ı Ebedisi*”.⁶⁵



Karanlıktan cür'et aldı bir sırtlan
Onun pençesinde cân virdi bir şîr
Bir yağın kemikdir toprakda kalan
Cennete yükseldi Behbûd Cevâñşir
Yolcu bu gördüğün bir makber değil
Zulme zebûn olan hakkın heykeli
Geçme dur önünde hürmetle eğil
La'netle an hakka saldıran eli
Asla uyumasın boynunda kinin
Mukaddes borcundur intikâm almak
İstersen yaşasın milletin dînin
Nûr ol zulmeti boğ nâr ol zulmeti yak

Celâl

Tâñh-i vefâtı

1339 1337

12 Zilka'de 18 Temmuz

Şehiden vefât iden merhum Behbûd
Han Cevâñşir'in habgâh-ı ebedisidir.

yevm-i Salı

Rûhuna fâtiha

⁶⁵ Bu paylaşıma katkısı dolayısıyla *Doç. Dr. Şefaattin Deniz*'e hassaten teşekkür ederim.

100[☆] yıl

The logo features the number '100' in a stylized font. The '1' is blue, the first '0' is red, and the second '0' is green. A green five-pointed star is positioned above the second '0'. To the right of the '100' is the word 'yıl' in a black, cursive script. Below the '100' and 'yıl' is a decorative wavy line with three segments: blue on the left, red in the middle, and green on the right.